

Opis źródła:

Przedstawione źródło dotyczy losów ołtarza Wita Stwosza w latach stalinizmu. Do tej pory nie ma pewności co do narodowości twórcy słynnego dzieła. Stwosz – sprowadzony być może z inicjatywny królowej Elżbiety Rakuszanki – przebywał w Krakowie dwadzieścia lat. Dwanaście pracował nad ołtarzem. Dzieło było gotowe na dzień Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny 15 sierpnia 1489 r. Artysta wykonywał także mniejsze zamówienia, m.in. nagrobek króla Kazimierza Jagiellończyka, znajdujący się w wawelskiej katedrze. Kiedy w 1496 r. Wit Stwosz zdecydował się na powrót do Norymbergii, okazało się, że stworzenie ołtarza dla kościoła Mariackiego dało mu zarówno sławę, jak i bogactwo. Zwrócić należy uwagę, że ołtarz główny w farze Mariackiej w Krakowie to największy tego typu zabytek sztuki gotyckiej w Europie. Jest on ogromnym pentaptykiem, realizującym określone założenia ideowe, o wielkiej szafie ołtarzowej i dwu parach skrzydeł: ruchomych oraz nieruchomych. Główna część pentaptyku wspiera się na ok. dwumetrowej predelli, ozdobionej misternym w wykonaniu drzewem genealogicznym Najświętszej Marii Panny. Historia ołtarza była równie tragiczna, jak i historia Polski. We wrześniu 1939 r. Karol Estreicher, chcąc uchronić ołtarz przed zniszczeniem, zdemontował figury i barkami spławił je Wisłą do Sandomierza. Przechowywano je w katedrze i seminarium duchownym. Lokalizację rzeźb ołtarza ujawnił pod przymusem Niemcom kardynał Stefan Sapieha. Figury początkowo przewieziono do Krakowa, a potem do Berlina. Szafę ołtarzową po demontażu (skrzyni i skrzydeł) wywieziono bezpośrednio do Norymbergi. Do odnalezienia ołtarza po II wojnie światowej przyczynili się przede wszystkim Emeryk Czapski i Karol Estreicher. Ołtarz do Krakowa powrócił pociągiem w maju 1946 r. Przy okazji całkowitego demontażu i w wyniku nowych uszkodzeń należało dokonać gruntownej konserwacji. Prace te prowadzono na Wawelu w latach 1946–1950. Pieczę nad pracownią konserwatorską sprawował Marian Słonecki. Dzieło ostatecznie oddane zostało do kościoła Mariackiego w 1957 r. Wit Stwosz był najwyżej cenionym przez propagatorów socrealizmu nieżyjącym rzeźbiarzem. Realizm socjalistyczny, czyli socrealizm to podstawowa metoda twórczości literackiej i artystycznej społeczeństwa socjalistycznego, jako kierunek istniejący od lat 30. do połowy lat 80. XX w. w sztuce radzieckiej, postulujący zgodność artystycznej wizji świata z ideologią marksizmu, popierający typowość obrazu artystycznego, ludowość, uprzywilejowanie tematyki pracy i tradycji ruchu robotniczego. Metoda realizmu socjalistycznego stała się metodą twórczości artystów krajów demokracji ludowej i była ideowym oraz propagandowym narzędziem partii komunistycznych. Do szczególnych cech kultury socjalistycznej zalicza się jej ogólnonarodowy charakter, jej dostępność dla wszystkich ludzi pracy. Kultura socjalistyczna miała jawić się jako wspólna własność robotników, chłopów

i inteligencji. Przedstawione źródła to list Stanisława Lorenza (wybitnego muzeologa, historyka sztuki i profesora Uniwersytetu Warszawskiego, pełniącego w latach 1935–1982 funkcję dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie) do ministerstwa kultury i sztuki oraz komentarz władz do tej sprawy. Korespondencja odnosi się do postanowień sejmu w sprawie urządzenia wystawy konserwowanego ołtarza Wita Stwosza. Pokazuje ona, jak trudno było się troszczyć o dobra kultury materialnej w warunkach polskiego stalinizmu, który dodatkowo wykorzystywał tak wybitne dzieła jak wspomniany ołtarz Stwosza do walki z Kościołem katolickim. Podkreślić należy, że nieprzypadkowo ołtarz wrócił na swoje miejsce dopiero po przełomie październikowym 1956 r., zamykającym okres najostrzejszej w całym okresie komunizmu polityki antykościelnej kierownictwa partyjno-państwowego¹.

Miejsce wydania.

Polska Rzeczywistość Ludowa. Od Jałty do Października '56, red. P. Dybicz, Warszawa 2019, s. 266–271.

Tekst źródła.

Polska Rzeczywistość Ludowa. Od Jałty do Października '56, red. P. Dybicz, Warszawa 2019, s. 266–271.

Warszawa, dnia 19 maja 1950 r.

Tajne!

RZECZPOSPOLITA POLSKA
MINISTERSTWO KULTURY I SZTUKI

Naczelną Dyрекccja
Muzeów i Ochrony Zabytków
Pl. Małachowskiego Nr 3

L. dz-214/50 tj.

¹ P.N. Fiedosiejew, W.G. Afanasjew i in., *Naukowy komunizm*, tłum. M. Skwieciński, Warszawa 1978, s. 372–373; G. Lichończak, *Wit Stwosz. Życie i twórczość: informator*, Kraków 1983, passim; T. Chrzanowski, *Ołtarz Mariacki Wita Stwosza*, Warszawa 1985, passim; *Burzliwe dzieje Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza wg Profesora Karola Estreichera jr.*, red. Z.K. Witek, wstępy J. Madeyski, Z.K. Witek, Kraków 2007, passim; Ł. Walczy, *Dzieje konserwacji ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie*, Kraków 2012, s. 152–194; M. Zientara, *Sztuka krakowska 1945–2000*, t. 1: *Socrealizm i czas „odwilży” (1945–1959/1960)*, Kraków 2020, s. 153.

Notatka służbowa
w sprawie Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza

I. Prace konserwatorskie dobiegały końca, natomiast: 1. nie został jeszcze ukończony film rotacyjny, który ze względu na niezwykle wartości historyczne i artystyczne Ołtarza winien być wykonany z największą starannością. Przed zakończeniem filmowania należy dokonać wobec komisji specjalistów próbnego wyświetlenia filmu dla umożliwienia uzupełnień i korekt, 2. nie zostały jeszcze wykonane inwentaryzacyjne zdjęcia fotograficzne, których sporządzić należy około 1200. Na zakończenie zdjęć filmowych i wykonanie inwentaryzacyjnych zdjęć fotograficznych trzeba jeszcze co najmniej 2 miesiące.

II. Komisja Kultury Sejmu w r. 1949 powzięła uchwałę: 1. aby został wydany album poświęcony Ołtarzowi, co jest w toku, 2. aby po zakończeniu prac konserwatorskich Ołtarz był udostępniony jak najszerszym rzeszom społeczeństwa przed zmontowaniem go w całości, a to dla umożliwienia zapoznania się z najistotniejszymi jego wartościami artystycznymi, które wymagają oglądu bezpośredniego z bliska, a nie z odległości kilku lub nawet kilkunastu metrów. Żądanie udostępnienia Ołtarza na czas dłuższy w warunkach charakteru muzealno-wystawowego wysuwają szczególnie silnie artyści-plastycy oraz historycy sztuki i kultury. Publikowano już 4 rozprawy naukowe, wyzyskując możliwości bezpośredniego studium Ołtarza, a) o chorobach skórnych w XV w., b) o roślinności w Ołtarzu, c) o uzbrojeniu XV w., d) o strojach XV w. Należy jednak opracować jeszcze szereg innych zagadnień, m.in. z zakresu perspektywy późnego średniowiecza, polichromii rzeźb, anatomii itp., co możliwe jest tylko w warunkach, gdy każdy z fragmentów jest dostępny i bezpośrednio, i we właściwym oświetleniu. Należy też udostępnić Ołtarz artystom, którzy zgłaszają żądanie zezwolenia na studia rysunkowe i malarskie oraz na studia rzeźbiarskie. W okresie, gdy dla kształtowania realizmu socjalistycznego w sztukach plastycznych niezbędne jest oparcie się o tradycje realizmu w sztuce poprzednich epok, żądanie, wysunięte przez artystów-plastyków, jest niewątpliwie całkowicie słuszne. Wspomnieć trzeba, że artyści i uczeni radzieccy, którzy oglądali Ołtarz w pracowni (Gerasimow, Zamoszkin, architekci radzieccy), wyrazili opinię, że jest wspaniałym dziełem sztuki realistycznej. Profesor historii sztuki Sorbony, prof. Pierre Lavedan, po obejrzeniu Ołtarza w roku ubiegłym oświadczył, że teraz dopiero przekonał się o istotnej wartości artystycznej Ołtarza, który nazwał jednym z najwspanialszych dzieł sztuki późnego średniowiecza na świecie.

III. Rozważając możliwości muzealno-wystawowego pokazu, stwierdzić należy, że w żadnym z gmachów muzealnych Krakowa nie posiadamy obecnie odpowiedniego pomieszczenia, ani w salach Zamku Wawelskiego, ani w galerii obrazów Muzeum Narodowego w Sukiennicach, ani w innych budynkach, które posiadają tylko sale małych rozmiarów. W nowym gmachu Muzeum Narodowego jest wprawdzie wykończona jedna wielka sala, ale jej architektura jest jak najbardziej nieodpowiednim tłem dla Ołtarza, a ponadto względy konserwatorskie nie pozwalają na jej użytkowanie do tego celu, gdyż nowy gmach Muzeum Narodowego nie posiada jeszcze ani ogrzewania, ani instalacji klimatyzacyjnych. Byłaby możliwość zmiany projektu dalszych skrzydeł nowego gmachu, które są dopiero w budowie, ale budowa musiałaby trwać około 2 lat. Gdyby sprawa ta była aktualna, należałoby zaraz przystąpić do opracowania nowego projektu, przewidującego wzniesienie jednej wielkiej Sali o architekturze zharmonizowanej z Ołtarzem.

Wydaje się więc, że najwłaściwsze byłoby zorganizowanie wystawy typu muzealnego dla pokazu Ołtarza w salach obecnej pracowni konserwatorskiej, gdzie się teraz znajduje. Uniknęłoby się przewozu Ołtarza, co zawsze jest niepożądane. Sale te posiadają instalacje klimatyzacyjne, urządzone w okresie początkowych prac konserwatorskich.

IV. Gdyby koncepcja ta była zaaprobowana, w ciągu około 2 miesięcy można by wystawę zorganizować (otwarcie mogłoby ewentualnie nastąpić 22 lipca br.). Ze względu na warunki lokalowe i konserwatorskie ustalić należy liczbę osób, które by mogły oglądać Ołtarz, na 1500–2000 dziennie, tj. do 60 000 osób miesięcznie. Jeśli uwzględnić konieczność zorganizowania pewnych dni czy godzin dla artystów i uczonych, i jeśli uwzględnić, że Ołtarz powinien być udostępniony nie tylko dla mieszkańców Krakowa i jego rejonu, ale całej Polski, to przewidzieć trzeba, że wystawa trwać musi przez czas dłuższy. W roku ubiegłym w okresie „Dni Krakowa” obejrzało Ołtarz około 60 000 osób, jeśli doliczyć do tego wycieczki i osoby, które oglądały Ołtarz w pracowni w ciągu całego okresu konserwacji 3 i ½ lat, to łącznie liczbę osób, którym Ołtarz był udostępniony, określić można na poniżej 100 000. Tymczasem o zainteresowaniu całego społeczeństwa kulturą artystyczną świadczą liczby frekwencji: w ciągu 1949 r. Muzeum Narodowe w Warszawie (tylko gmach główny bez oddziałów) – 894 000 osób, a muzea w Polsce w sumie – prawie 4 miliony osób.

V. Wystawa w obecnym lokalu mogłaby być otwarta codziennie od godz. 9 rano do zmierzchu w ciągu wszystkich sezonów. Wymagałoby to:

1. kredytu na jej zmontowanie,
2. kredytu na personel dozoruujący,
3. kredytu na personel oświatowy dla oprowadzania wycieczek.

Kosztorys przedłożę w najbliższym czasie.

VI. Wydaje się, że byłoby pożądane wydanie popularnego przewodnika po wystawie, który służyłby zwiedzającym indywidualnie i grupowo, a pozwalałby utrwalić sobie wiadomości w domu. Przewodnik powinien posiadać 1–2 arkuszy tekstu i kilka lub kilkanaście ilustracji (głównie fragmenty). Tekst mógłby najszybciej napisać prof. Tadeusz Dobrowolski. Przewodnik powinien być wydrukowany w dużym nakładzie, a cena powinna być niewysoka. Wydawca mógłby być gotów na otwarcie wystawy.

NACZELNY DYREKTOR
MUZEÓW I OCHRONY ZABYTEKÓW
/-/Prof. dr St. LORENTZ

**Wniosek
w sprawie ołtarza mariackiego Wita Stwosza**

W związku ze zbliżającym się terminem ostatecznego zakończenia prac renowacyjnych i konserwatorskich nad ołtarzem mariackim Wita Stwosza w Krakowie Wydział Kultury KC stawia wniosek o podjęcie decyzji w sprawie otwarcia z dniem 22 lipca stałej wystawy w salach konserwatorskich na Wawelu w Krakowie, obliczonej na okres około 2 lat.

Decyzja mogłaby być podjęta oficjalnie przez Komitet Ministrów do Spraw Kultury na wniosek specjalnej Komisji powołanej przez Ministra Kultury i Sztuki; jej personalny skład podany jest w załączonych aktach.

Szczegółowa motywacja wniosku zawarta jest w załączonych materiałach. Dodatkowo Wydział Kultury zwraca uwagę na następujące okoliczności.

Przekazanie ołtarza kościołowi mariackiemu posłużyć może klerowi do zorganizowania i zdyskontowania dla celów politycznych wielkiej permanentnej manifestacji religijnej. Przeciwdziałanie skutkom takiej manifestacji siłą rzeczy musiałyby sprowadzić się do konieczności zamazywania i pomniejszania wielkiego osiągnięcia naukowo-konserwatorskiego i kulturalnego, jakim jest niewątpliwie dokonana praca nad wydobywaniem wszystkich walorów najwspanialszego bezspornie pomnika naszej realistycznej sztuki średniowiecznej. Wszelkie studia plastyczne, których organizowanie nie jest niezbędne z uwagi na podstawowe postulaty naszej polityki kulturalnej na tym odcinku, mogłyby się odbywać – abstrahując od właściwie decydujących w tej sprawie trudności obiektywnych – tylko przy

przestrzeganiu przepisów kultu. Mobilizacja wreszcie przy tej okazji nastrojów szerokiego społeczeństwa na rzecz naszych założeń politycznych w dziedzinie kultury byłaby połączona z poważnym niebezpieczeństwem powiększania klienteli kościoła.

1. Decyzja udostępnienia wielkiego dzieła sztuki szerokim rzeszom społeczeństwa wg zgodnej opinii KW w Krakowie i konsultowanych przedstawicieli świata kulturalno-artystycznego nie napotka na zasadnicze sprzeciwy i opory – o ile nie będzie połączona – przynajmniej w pierwszym etapie z negowaniem zasadniczego prawa własności do samego ołtarza.

2. Podjęcie ewentualnych prac nad wykonaniem kopii dla kościoła mariackiego byłoby b. pożądaną szkołą dla poważnej grupy naszych młodych rzeźbiarzy. Decyzja w tej sprawie mogłaby być podjęta po opracowaniu wstępnego kosztorysu i gruntownym zbadaniu możliwości technicznych i organizacyjnych.

3. W wypadku odrzucenia względnie stwierdzenia niemożliwości realizowania tej ostatniej koncepcji po półtorarocznym, względnie dwuletnim trwaniu wystawy ołtarz zostałby zwrócony kościołowi mariackiemu przy całkowitym niemal zlikwidowaniu siły atrakcyjnej tego faktu.

Warszawa, dnia 25 maja 1950 r.

Słowniczek pojęć:

Ołtarz Mariacki Wita Stwosza – główny ołtarz kościoła Mariackiego w Krakowie, wykonany w latach 1477–1489 przez norymberskiego rzeźbiarza Wita Stwosza – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/oltarz-mariacki;3951011.html>

Gerasimow – Siergiej Gierasimow (1885–1964) rosyjski malarz, reprezentant postimpresjonizmu i socrealizmu – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Gierasimow-Siergiej-W;3905380.html>

Zamoszkin – Aleksander Zamoszkin – (1899–1977) rosyjski malarz, dyrektor Galerii Tretiakowskiej w Moskwie. Za: *Polska Rzeczywiście Ludowa...*, s. 267, przyp. 2.

Pierre Lavedan – ur. 1885, zm. 1965 r.; francuski historyk architektury i urbanistyki – <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/lavedan.html>

Tadeusz Dobrowolski – ur. 1899, Nowy Sącz, zm. 1984 r., historyk sztuki, muzealnik – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Dobrowolski-Tadeusz;3893306.html>

Stanisław Lorentz – ur. 1899, zm. 1991 r., Warszawa, historyk sztuki, muzeolog, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lorentz-Stanislaw;3933770.html>

Wydział Kultury KC – Wydział Kultury Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Pytania do źródła.

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Jakie decyzje odnośnie ołtarza Wita Stwosza podjął sejm w 1949 r.?
2. Jakie rozprawy naukowe powstały i miały powstać na podstawie szczegółów ołtarza?
3. Jakich argumentów używa Stanisław Lorentz, chcąc przekonać władze do sfinansowania infrastruktury, umożliwiającej udostępnianie ołtarza Wita Stwosza dla zwiedzających?
4. Czym był socrealizm? Jakie znasz dzieła socrealizmu w Polsce?
5. Z czego wynikała propozycja otwarcia wystawy ołtarza 22 lipca?
6. Jaki był stosunek artystów realizmu socjalistycznego do wartości ołtarza Wita Stwosza?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Scharakteryzuj skutki kulturowe II wojny światowej dla Polski.
2. Jak odnajdujesz przedstawioną w źródle sprawę ołtarza Wita Stwosza w kontekście podjętej przez władze komunistyczne walki z Kościołem katolickim?

Literatura pomocnicza:

Burzliwe dzieje Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza wg Profesora Karola Estreichera jr., red. Z.K. Witek, wstęp J. Madeyski, Z.K. Witek, Kraków 2007.

Chrzanowski T., *Ołtarz Mariacki Wita Stwosza*, Warszawa 1985.

Dobrowolski T., *Wit Stwosz – Ołtarz Mariacki. Epoka i środowisko*, Kraków 1980.

Fiedosiejew P.N., Afanasjew W.G. i in., *Naukowy komunizm*, tłum. M. Skwieciński, Warszawa 1978, s. 372–373.

Lichończak G., *Wit Stwosz. Życie i twórczość: informator*, Kraków 1983.

Nowakowski A., *Ołtarz Mariacki Wita Stwosza*, Kraków 2011.

Walczy Ł., *Dzieje konserwacji ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie*, Kraków 2012, s. 152–194.

Waltoś S., *Grabież ołtarza Wita Stwosza*, Warszawa 2015.

Wolska A., *Zagrabiony, odzyskany. Historia powrotu ołtarza Wita Stwosza do Krakowa*, Kraków 2019.

Najważniejsze cezury.

W 1950 roku, z którego pochodzi przedstawiona korespondencja doszło m.in. do proklamacji Indii republiką. Rober Schuman, minister spraw zagranicznych Francji przedstawił plan integracji gospodarczej Europy. Przy zaangażowaniu Chin, ZSRR i USA rozpoczął się konflikt zbrojny między Koreą Południową a Północną. Z powodu dużych sukcesów Korei Północnej, bardzo szybko interweniowały siły ONZ pod dowództwem amerykańskiego generała Douglasa MacArthura. Na forum Rady Europy uchwalono „Europejską konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności”. Powołano Europejską Komisję Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka. W Polsce rozpoczęto realizację tzw. planu sześćoletniego, forsownej industrializacji kraju i rozbudowy przemysłu ciężkiego. Polska wystąpiła z Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Premierzy Polski i NRD uznali granice na Odrze i Nysie Łużyckiej. Rozwiązano Stronnictwo Pracy, a Związek Harcerstwa Polskiego został podporządkowany Związkowi Młodzieży Polskiej. W wyniku wybuchu metanu i pyłu węglowego w kopalni Jankowice w Rybniku zginęło 29 górników.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Karolina Maciaszek.